

TÜRK CUMHURİYETLERİNİN DÜNYA EKONOMİSİ İLE BÜTÜNLEŞMESİ

Hakan Naim ARDOR*

Özet:

Ülkelerin daha çok dışarı açılmasının iktisadi kalkınmanın temel unsurlarından biri olduğu kabul edilir. Piyasa mekanizması aracılığıyla dünya ekonomileri ile bütünleşmiş ülkeler birçok kanaldan fayda sağlayabilirler. Uluslararası iktisadi bütünleşme, ülkelerin dışsarılarının ve buna bağlı olarak da ülkedeki firmaların üretimini artırmasına yol açar. Bu gelişmeler ise girişimcilerin etkinliklerini genişletmeleri, yeni yatırımlar yapmaları ve işlendirme olanaklarını artırmaları gibi zincirleme etkilerin ortaya çıkmasını sağlar. Öte yandan uluslararası iktisadi bütünleşme sonucunda dışsalının artması ise tüketicilerin sınırsız isteklerini daha çok ve çeşitli malla ve genellikle daha düşük maliyetle karşılamaları anlamına gelir. 1990'lı yılların başından itibaren dünya ekonomisinde bütünleşme hızla artmaktadır. Dünya ekonomisindeki bütünleşme eğiliminin hızla artması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında işbirliği olanaklarını da artırmıştır. Uluslararası ticaretin önündeki engeller giderek azalmaya başlamış, buna bağlı olarak da uluslararası ticaret hacmi genişlemiş, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yüksek teknoloji aktarımı artmış, uluslararası finans piyasaları gelişmiş, sermaye akışında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ülkeler arasında mal ve sermaye hareketlerinin artması ve ülkelerin iktisadi işbirliği alanlarının genişlemesiyle birlikte küresel ticaret son yirmi yılda dünya üretiminden çok daha hızlı bir biçimde gelişmiştir. Bu gelişme 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan Orta Asya ve Kafkasya'da bulunan Türk Cumhuriyetlerinde de yaşanmıştır. Çalışmanın amacı Orta Asya ve Kafkasya'da bulunan Türk Cumhuriyetlerinin iktisadi açıdan dünya ekonomisi ile bütünleşmesinin gelişimini incelemek ve gelinen noktayı ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, açıklık dizini, küresel iktisadi bütünleşme

* Yrd Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü ardor@gazi.edu.tr.

THE INTEGRATION OF TURKISH REPUBLICS TO THE WORLD ECONOMY

Abstract:

It is accepted that greater openness to the international marketplace is a central element of economic development. Nations that have integrated into the world economy through market oriented means have benefited in a multiplicity of ways. International integration has meant greater export access for the output of a country's firms, leading to increased opportunities at home for business expansion, new investment, and job creation. Increased access to imports of goods and services has allowed consumers to enjoy greater choice of products, generally purchased at lower cost. Since the early 1900s, the world economy has been increasingly integrating. The propensity of the fast integration in the world economy has increased the possibilities of cooperation between developed and developing countries. Depending on the decrease in barriers to international trade, the volume of international trade is widened, advanced technology transfers from developed countries to developing countries are increased, international finance markets are developed, and international capital flows are also increased. As a result of these developments, global trade has expanded much more quickly than has world output. This process is experienced in Middle Asian and Caucasian Turkish Republics. The goal of this paper is to examine the economic integration of Middle Asian and Caucasian Turkish Republics to the world economy.

Keywords: Turkish Republics, openness index, global economic integration

GİRİŞ

Ülkelerin daha çok dışarı açılmasının iktisadi kalkınmanın temel unsurlarından biri olduğu kabul edilir. Piyasa mekanizması aracılığıyla dünya ekonomileri ile bütünleşmiş ülkeler birçok analdan fayda sağlayabilirler. Uluslararası iktisadi bütünleşme, ülkelerin dışsattımlarının ve buna bağlı olarak da ülkedeki firmaların üretimini artırmasına yol açar. Bu gelişmeler ise girişimcilerin etkinliklerini genişletmeleri, yeni yatırımlar yapmaları ve işlendirme olanaklarını artırmaları gibi zincirleme etkilerin ortaya çıkmasını sağlar. Öte yandan uluslararası iktisadi bütünleşme sonucunda dışalının artması tüketicilerin sınırsız isteklerini daha çok ve daha çeşitli mallarla ve genellikle daha düşük maliyetle karşılamaları anlamına gelir. Bilindiği gibi refahın ölçüsü tüketimdir. Tüketimin artırılmasının yolu ise daha fazla üretimdir. Ancak üretim refahı artırmanın tek yolu değildir. Dış ticaret de refahı artırmanın yollarından biridir. Bütün olarak bakıldığında, ülkelerin uluslararası ticarete

katılımı yurtiçi kaynakların daha etkin dağılımında, verimlilik artışında ve daha hızlı ve sürdürülebilir bir iktisadi büyümenin sağlanması ve refah artışı gibi konularda önemli katkılar sağlar.

1990'lı yılların başından itibaren dünya ekonomisinde bütünleşme hızla artmaktadır. Dünya ekonomisindeki bütünleşme eğiliminin hızla artması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında işbirliği olanaklarını da artırmıştır. Uluslararası ticaretin önündeki engeller giderek azalmaya başlamış, buna bağlı olarak da uluslararası ticaret hacmi genişlemiş, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yüksek teknoloji aktarımı artmış, uluslararası finans piyasaları gelişmiş, sermaye akışında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ülkeler arasında mal ve sermaye hareketlerinin artması ve ülkelerin iktisadi işbirliği alanlarının genişlemesiyle birlikte küresel ticaret son yirmi yılda dünya üretiminden çok daha hızlı bir biçimde gelişmiştir. Bu gelişme 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan Orta Asya ve Kafkasya'da bulunan Türk Cumhuriyetlerinde de yaşanmıştır.

Çalışmanın amacı Orta Asya ve Kafkasya'da bulunan Türk Cumhuriyetlerinin iktisadi açıdan dünya ekonomisi ile bütünleşmesinin gelişimini incelemek ve gelinen noktayı ortaya koymaktır. Çalışmanın kapsamında incelenecek ülkeler Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dır. Sayılan ülkeler yaklaşık 70 milyonluk nüfusları ve 4 milyon kilometre kare yüzölçümleri ile dünya coğrafyasında önemli bir konuma sahiptir. Çalışmanın amacı doğrultusunda ilk bölümünde belirtilen ülkelerin temel iktisadi göstergelerinin gelişimi ve günümüzdeki durumu incelenecektir. İkinci bölümde ise söz konusu ülkelerin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi; uluslararası iktisadi bütünleşme açısından önemli göstergelerden olduğu düşünülen dışa açıklık ve uluslararası sermaye hareketlerindeki gelişmeler dikkate alınarak değerlendirilecektir. Ayrıca söz konusu ülkelerin Türkiye ile olan iktisadi ilişkilerinin de kısa bir değerlendirilmesine yer verilecektir.

I) TÜRK CUMHURİYETLERİNDE TEMEL İKTİSADİ GÖSTERGELER VE GELİŞİMLERİ

Türk Cumhuriyetlerinin milli gelirleri, 1989 yılından 2000'li yılları başına kadar önemli oranlarda azalmıştır. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) tarafından yapılan araştırmaya (akt. Toğan, 2002:1) göre, 1989 yılı ile karşılaştırıldığında, 2000 yılında gelir, Azerbaycan'da yüzde 48, Kazakistan'da yüzde 31, Kırgızistan'da yüzde 34, Özbekistan'da yüzde 2, Türkmenistan'da ise yüzde 25 oranında düşmüştür. Milli gelirde, Tacikistan'da 1992 yılında yüzde 29, Azerbaycan'da 1992-95 yılları arasında arka arkaya üç yıl yüzde

20'nin üzerinde gerileme yaşanırken iktisadi reformlar konusunda isteksiz görünen Özbekistan'ın salt üretim ölçütleri dikkate alındığında geçiş döneminin olumsuzluklarından en az etkilenen ülke konumunda olduğu görülmektedir. 1989 yılının 100 kabul edildiği bir dizine göre, 1998 yılında, 1989'daki üretim seviyesinin Azerbaycan'da yüzde 44'ü, Kazakistan'da yüzde 61'i, Kırgızistan'da yüzde 60'ı, Türkmenistan'da yüzde 44'ü, Tacikistan'da yüzde 42'si ve Özbekistan'da yüzde 90'ı kadar üretim gerçekleştirilmiştir (Yaman, 2002:4).

2000'li yılların başlarından itibaren söz konusu ülkelerde yapısal değişim sürecinin önemli kısmının tamamlanmasıyla birlikte milli gelir artmaya başlamıştır. 1995-2005 yılları arasındaki dönemde ortalama büyüme oranı oldukça yüksek oranda gerçekleşmiştir. Yine ekonomilerin tamamında enflasyonla ilgili önemli bir yol kat edilmiş ve 2005 yılı itibariyle Türkmenistan (10.7) ve Azerbaycan (12) dışındaki incelenen ülkelerde yüzde 10'un altında gerçekleşmiştir (Tablo : 1). Türk Cumhuriyetleri siyasi bağımsızlıklarını pekiştirmek amacıyla, 1993-95 yılları arasında Ruble alanından çıkarak kendi para birimlerini kullanmaya başlamışlardır. Yapısal dönüşümün beraberinde getirdiği bütçe açıklarına ek olarak parasal bağımsızlığın açık finansmanı körüklemiştir. Bunlara gevşek maliye ve para politikalarının eklenmesi enflasyonu astronomik rakamlara yükseltmiş, 1991 yılında ortalama yüzde 150-160'lar düzeyindeki fiyat artış oranları, 1992 yılında Azerbaycan'da yüzde 1395, Kazakistan'da yüzde 2984, Kırgızistan'da yüzde 1259, Özbekistan'da yüzde 960, Türkmenistan'da ise yüzde 644'e kadar çıkmıştır (Yaman, 2002:4). Enflasyon oranlarında kısa sürede ortaya çıkan bu aşırı yükselme beraberinde enflasyonla mücadele için istikrar politikalarının uygulanmasını gündeme getirmiştir. Bu amaca yönelik olarak Türk Cumhuriyetleri enflasyonu düşürmek ve denetim altına almak için "döviz kuru düzenlemeleri" ve "parasal istikrar politikaları"na dayanan seçenekler arasında bir tercih yapmak durumunda kalmışlardır. Türk Cumhuriyetleri, sabit kur uygulamasının iki temel koşulu olan sıkı ve ihtiyatlı bir maliye politikası ile önemli miktarlarda döviz rezervi bulundurma gibi temel gereklilikleri yerine getirme olanağına sahip olamamışlardır. Öte yandan ticaret hadlerindeki kötüleşmeden kaynaklanacak bir iktisadi reel şokun olumsuz etkilerinin ancak esnek kur sistemiyle giderilebileceğini göz önüne alan Cumhuriyetler parasal istikrar politikalarının merkezine görece esnek kur rejimini koymuşlardır. Parasal istikrar politikalarına ağırlık vermenin maliye politikasına yansımaları ise harcamaları kısma biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Türk Cumhuriyetleri reel ücretler, sübvansiyonlar ve yatırım harcamalarında kısıtlamalara gitmişlerdir (Yaman, 2002:5).

Uygulamaya konulan istikrar politikalarının özellikle 1990'lı yılların sonlarında, Türk Cumhuriyetlerinin ekonomileri üzerinde olumlu etkilerini göstermiş, enflasyonun oranları

düşmeye başlamıştır. Tablo : 1'den de izleneceği gibi 2005 yılına gelindiğinde tüm ülkelerde tımlı bir enflasyon oranı olduğu görülmektedir.

İşsizlik oranlarına bakıldığında ise 2005 yılı itibarıyla, Türkmenistan (yüzde 60) dışında işsizliğin incelenen tüm ekonomilerde dünyadaki ortalama işsizlik oranlarına yakın olduğu görülmektedir.

Tablo : 1
Temel İktisadi Göstergeler (1995-2005)

Değişkenler/ Ülkeler	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Özbekistan		Tacikistan		Türkmenistan	
	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005
GSYİH(milyar \$)	3,10	12,6	29,4	50,1	1,7	2,4	13,4	13,7	1,2	2,3	2,5	8,1
Büyüme oranı	9,9*	26,2	6,8*	9,4	4,6*	-0,6	4,5*	7,2	6,1*	7,5	12,2*	9,6
Kırsı başına GSYİH		4700		8800		1300		2000		1200		8100
Sınai Ürün Büyüme	10,7*	34	8,6**	10,7	2,7**	-10,9	2,9**	5	7,1**	6,7	10,8**	22
Cari denge GSYİH	-19,4	-10,5	-1	-0,9	-14,1	-8,3	-0,2	-10,6	-5,9	-7,2	-0,9	10,50
Enflasyon (CPI)	411,7	12	176,2	7,4		4,2	305	6,5	2131	5,6	1.005,30	10,7
Dış borçlar GSYİH	10,50	21,11	18,74	36,5	36,7	118,9	14,7	33	51,4	45,7	16,7	25,5
İşsizlik oranları (%)		1,2		7,6		18		0,7		12		60

Kaynak: Dünya Bankası, www.worldbank.org

* 1995-2005 yılları arasındaki yıllık ortalama büyüme hızlarını vermektedir.

**2004 yılı verileri.

Dış borçların GSYİH'ya oranlarına bakıldığında ise Tacikistan dışında tüm ülkelerde büyük oranlarda artışlar olduğu dikkat çekmektedir. Uygulamaya konulan yapısal reformların sonucunda ortaya çıkan bütçe açıklarını finanse etmek, dışalının finansmanına kaynak sağlamak ve düşük faizli uluslararası finansman kaynaklarından yararlanmak için başvurulan dış borçlanma yolları Türk Cumhuriyetleri'nin dış borç stokunu hızla artırmıştır. Özellikle Kırgızistan'ın dış borcu, uygulanan maliye ve para politikaları ile GSYİH'nın yüzde 118,9'una ulaşarak sürdürülmesi güç bir duruma gelmiştir. 2000'li yıllarda ödemeler dengesi sorunları da yaşayan Kırgızistan, 2001 yılında IMF'ye niyet mektubu vermiş ve 6 Aralık 2001 tarihi itibarıyla da IMF'nin "Yoksulluğun azaltılması ve Büyüme Olanaklarının Güven Fonundan" (Poverty Reduction and Growth Facility Trust Fund, PRGF) yararlanmaya başlamıştır. IMF dış borç sürdürülebilirliğini sağlayabilmek için Kırgızistan'ın vergi gelirlerini arttırmasını ve kamu harcamalarını, özellikle de kamu yatırım harcamalarını, kısmasını istemiştir. Böylece cari açığın GSYİH'ya oranı yüzde 4, 2'ye; dış borçların ise yüzde 118,9'a (2000 yılında bu oranlar sırasıyla yüzde 7, 9 ve yüzde 133, 5'dir (Togan,

2002:2) düşmüştür. Türk Cumhuriyetleri'nin dış borçlanma konusunda uzun vadeli ve sürdürülebilir borçlanma politikaları yerine, kısa dönemli yaklaşımlar sergiledikleri, her zaman verimli yatırım alanlarında kullanmak üzere borçlanmadıkları görülmektedir (Yaman, 2002: 11).

Ödemeler dengesi açısından bakıldığında ise 2005 yılı itibarıyla cari işlemler açığının GSYİH oranı Azerbaycan'da yüzde 10,5, Kazakistan'da yüzde 0,9, Kırgızistan'da yüzde 8,3, Özbekistan'da yüzde 10,6, Tacikistan'da yüzde 7,2 olarak gerçekleşmiştir. Türkmenistan ise GSYİH'nin yüzde 10,8'i kadar cari işlemler fazlası vermiştir. Bu oranlar Kazakistan ve Türkmenistan dışındaki ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarıyla karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Her ne kadar tarihsel verileri içermese de, 1995 ve 2005 yıllarına ilişkin genel iktisadi göstergelerin yer aldığı Tablo 1'den görüldüğü üzere, ele alınan ülke ekonomilerinin üretim kesimleri oldukça güçlü ve dinamik, dış ticaret başarımları yüksek ve ılımlı bir enflasyon ortamında etkinliklerini sürdürmektedirler. Bu noktada önemli olan, söz konusu ekonomilerde özellikle 2000'li yıllarda yakalanan başarımın sürdürülebilmesi ve daha ileri düzeylere taşınabilmesidir. Türk Cumhuriyetleri'nin 2000'li yıllarda yakaladıkları iktisadi başarımında uygulanan doğru politikalar ve gerçekleştirilen reformlar yanında uygun dış koşulların etkisi de göz ardı edilemez. Örneğin, Kazakistan ekonomisinde yaşanan gelişmede, dışarıdan önemli yer tutan mallarda (enerji, altın gibi) dünya fiyatlarının görece olarak önemli oranda artmasının etkisi yadsınmaz. Ayrıca Ortadoğu'nun ardından ikinci büyük enerji rezervlerine sahip olunması, dünyanın ilgisinin artan oranda Orta Asya ve Kafkaslara yönelmesine yol açmaktadır. Bu ilginin olumlu iktisadi yansımaları, önemli hatalar yapılmadığı durumda, Türk Cumhuriyetlerinin önüne ekonomilerini geliştirecek fırsatlar çıkaracaktır.

II) TÜRK CUMHURİYETLERİNİN DÜNYA EKONOMİSİ İLE BÜTÜNLEŞMESİ

Yukarıda da ifade edildiği gibi dünya ekonomisinde yaşanan "küreselleşme" beraberinde "küresel iktisadi bütünleşme" olgusunu da gündeme getirmiştir. Küresel iktisadi bütünleşme, kabaca ülkeler arasında sermaye, mal ve emek akışkanlığının artması, ülkelerin iktisadi işbirliği alanlarının genişlemesi anlamına gelmektedir. Ülkelerin küresel iktisadi bütünleşme içinde yer aldıklarını saptamak için temel olarak aşağıdaki göstergelerden yararlanılmaktadır:

Dış ticaret: Küresel iktisadi bütünleşmenin en önemli dayanaklarından birini uluslararası ticaret oluşturmaktadır. Bu bağlamda dışa açıklık dizini gösterge olarak

kullanılmaktadır. Dışa açıklık ise ülkelerin dışsattım ve dışalımın ayrı ayrı ya da toplamının GSYİH'ya oranı olarak hesaplanmaktadır. Oranın büyümesi, ülkenin dünya ekonomisi ile bütünleşmesinin arttığına işaret etmektedir.

Uluslararası sermaye hareketleri: Küresel iktisadi bütünleşmenin diğer önemli dayanağı ise uluslararası sermaye hareketleridir. Uluslararası sermaye hareketleri, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan oluşmaktadır. Uluslararası sermaye hareketlerinin büyüklüğü küresel iktisadi bütünleşmenin boyutunu göstermektedir.

Uluslararası işgücü hareketleri: Ülkeler arasında işgücü akışkanlığı giderek artmaktadır. Uluslararası işgücü akışının derecesi de dünya ekonomisi ile bütünleşmenin göstergelerinden biridir. Ancak birçok ülkede işsizlik sorununun ciddi boyutlarda ulaşması yüzünden alınan önlemlerle işgücünün serbest dolaşımı engellenmektedir.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra büyük iktisadi ve ticari dalgalanmalar yaşayan Türk Cumhuriyetlerinin, yukarıda kısaca açıklanan başarılı performanslarının arkasında dünya ile bütünleşme yolunda attıkları doğru adımlar etkili olmuştur.

Türk Cumhuriyetlerinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesinin boyutlarını ortaya koymak amacıyla küresel iktisadi bütünleşmenin işaret edilen göstergelerinden dış ticaret ve uluslararası sermaye hareketleri seyrinden yararlanılacaktır. İncelenen ülkelerde işgücü piyasasına ilişkin sağlıklı veriler bulunamadığından işgücü akımlarına ilişkin gösterge dışarda tutulmuştur.

A) Dış Ticaretteki Gelişmeler ve Dışa Açıklık Dizinleri

Tablo : 2'de Türk Cumhuriyetlerinin 1995–2005 yılları arasında dış ticaretlerindeki gelişmeler özetlenmektedir. Ele alınan dönemde ülkelerin toplam dışsattımları 9,4 milyar dolardan 43,3 milyar dolara, dışalımları ise 10,1 milyar dolardan 31,2 milyar dolara çıkmıştır. Diğer bir deyişle 10 yıllık dönemde dışsattımları yaklaşık yüzde 461, dışalımları ise yüzde 332 artmıştır.

Tablo : 2
Türk Cumhuriyetlerinin Dış Ticaret Başarımları (Milyar Dolar)
1995-2005

	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Tacikistan		Türkmenistan		Özbekistan	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
1995	0,6	0,8	5,3	3,8	0,4	0,5	0,8	0,8	1,9	1,4	3,4	2,8
1996	0,6	1,2	5,9	4,2	0,5	0,8	0,8	0,7	1,7	1,3	4,2	4,7
1997	0,8	1,4	6,5	4,3	0,6	0,7	0,7	0,8	1	1,2	4	4,2
1998	0,6	1,7	5,3	4,3	0,5	0,8	0,6	0,7	0,6	1	3,5	3,3
1999	0,9	1	5,9	3,7	0,5	0,6	0,7	0,7	1,2	1,5	3,2	3,1
2000	1,7	1,2	8,8	5	0,5	0,6	0,8	0,7	2,5	1,8	2,8	2,7
2001	2,3	1,4	8,6	6,4	0,5	0,5	0,7	0,7	2,7	2,3	2,7	2,8
2002	2,2	1,7	9,7	6,6	0,5	0,6	0,7	0,7	2,9	2,1	2,5	2,4
2003	2,6	2,6	12,9	8,4	0,6	0,7	0,8	0,9	3,6	2,5	3,2	2,7
2004	3,6	3,5	20,1	12,8	0,7	0,9	0,9	1,4	3,9	3,3	4,3	3,4
2005	4,3	4,2	27,8	17,4	0,7	1,1	0,9	1,3	4,9	3,6	4,7	3,6
%1	614,29	466,67	868,75	483,33	233,33	366,67	180,00	260,00	233,33	240,00	180,77	138,46

Kaynak: <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBStatProgram1ome.aspx?language=E>

Tek tek ülkeler açısından bakıldığında da Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'ın, ele alınan dönemde dışsatımlarındaki artış dışalımlarındaki artıştan daha fazla olurken Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan için tersi bir durum söz konusudur.

Bütünsel olarak gelişimi Tablo : 2'de incelenen Türk Cumhuriyetlerinin dış ticaretine mal bazında bakıldığında ise Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'da dışsatımdaki ağırlığı petrol ve türevi olan mallar oluştururken, Özbekistan'da pamuk, Kırgızistan'da tekstil ve Tacikistan'da ise alüminyum ürünleri dışsatımı ön plana çıkmaktadır. Türk Cumhuriyetlerinin dışalım kalemleri çeşitli olup özellikle enerji kesimi ile ilgili makine ve donanım dışalımını önemli yer tutmaktadır. Tek tek ülkelerin dışsatım ve dışalımındaki önemli paya sahip kalemlerin payları ise 2005 yılı itibariyle aşağıdaki gibidir (Dünya Bankası 2006: www.worldbank.org):

- Azerbaycan dışsatımında önemli paya sahip olan yakıtların toplam dışsatım içindeki payı yüzde 85; dışalımında ise en önemli payı yüzde 73,6 ile imalat sanayi ürünleri (bu grup içerisinde ise ağırlığı yüzde 37,8'lik payla makine ve ulaştırma araçları oluşturmaktadır) ve yüzde 12,54'lük payla tarımsal mallar oluşturmaktadır.

- Kazakistan dışsattımında önemli paya sahip olan malları yüzde 81 payla yakıtlar oluştururken dışsattımında en önemli paya sahip olan mallar ise, yüzde 77'lik payla ağırlığını makine ve ulaştırma araçlarının oluşturduğu imalat sanayi ürünleridir.
- Kırgızistan dışsattımında önemli paya sahip olan mallar; yüzde 50 payla altın, yüzde 18 payla gıda ve yüzde 15 payla yakıtlardır. Dışsattımında en önemli paya sahip olan mallar ise yüzde 57 payla ağırlığını makine ve ulaştırma araçlarının oluşturduğu imalat sanayi ürünleri, yüzde 28 payla yakıtlar, yüzde 14 payla gıda ürünlerinden oluşmaktadır.
- Türkmenistan'ın dışsattımında önemli paya sahip olan mallar, yüzde 47,3 payla doğal gaz, yüzde 34,5 payla petrol ürünleri; dışsattımında ise yüzde 45,4 ile yatırım mallarıdır.
- Tacikistan'ın dışsattımında önemli paya sahip olan mallar; yüzde 43,6 payla alüminyum, yüzde 18,2 payla pamuk; dışsattımında ise yüzde 15,8 yakıt, yüzde 8,3 payla yatırım malları ve yüzde 8,2 payla gıda mallarıdır.
- Özbekistan'ın dışsattımında önemli paya sahip olan mallar, yüzde 20,5 payla pamuk, yüzde 29 payla altın, yüzde 14 payla imalat sanayi ürünleri; dışsattımında ise yüzde 51,7 payla yatırım mallarıdır.

Yukarıdaki bilgilerin ışığında Türk Cumhuriyetlerinin pamuk, tekstil ve doğal gaz ve petrol ürünlerinde bir karşılaştırmalı üstünlük yapısına sahip olduğu, yatırım malları alanında ise bir üstünlüğü olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, Türk Cumhuriyetleri'nin önümüzdeki dönemde de dışsattım kompozisyonunun doğal kaynaklar, dışsattım kompozisyonunun ise bilgi yoğun ürünler, yatırım malları ve tarım ürünlerinden oluşacağı söylenebilir.

Türk Cumhuriyetleri'nin genel olarak petrol, doğal gaz ve ekilebilir alan bolluğu nedeniyle doğal kaynaklara dönük bir üretim ve buna bağlı olarak da dışsattımında karşılaştırmalı üstünlüğünün olması hükümetlerin, özellikle petrol ve doğal gaz kesimine ağırlık vermesi sonucunu doğurmuştur. Ancak, söz konusu alanlara gelen yabancı sermayenin reel kuru aşırı değerlendirilmesi yüzünden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ı, dışsattımın görece olarak gerilemesi ve diğer kesimlerin ihmal edilmesiyle sonuçlanan ve "Hollanda Hastalığı" (Dutch Disease) diye bilinen durumla karşı karşıya getirmiştir (Yaman, 2002: 10).

Dünya ile bütünleşmenin bir başka göstergesi olarak kabul edilebilecek dış ticaret yapılan ülke sayısı Türk Cumhuriyetlerinin hepsinde istikrarlı olarak artmaktadır.

Türk Cumhuriyetlerinin dışsattım ve dışalım toplamının gayrisafi yurtiçi hâsılaya oranı olarak hesaplanan açıklık dizinilerinin tarihsel gelişimi Tablo : 3'de özetlenmiştir. Bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllarda açıklığın yüksek görünmesi yukarıda açıklandığı gibi Türk Cumhuriyetlerinde dışalımın gayrisafi yurtiçi hâsılaya oranla yüksek oranda artmasının sonucudur. Tablo : 3'de daha sonraki yıllarda Türk Cumhuriyetlerinin açıklık dizinilerinde görülen artış, yakalanan yüksek büyüme oranları da düşünüldüğünde, dünya ekonomisi ile bütünleşme yolunda alınan mesafeyi göstermektedir. Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan açıklık dizinilerinde görülen dalgalanmalar ise bu ülkelerde yaşanan bazı iç siyasi krizler ve özellikle dış ticarete en büyük ortak konumunda olan Rusya ile yaşanan sıkıntılar nedeniyle ortaya çıkmıştır.

1993 yılı için dışa açıklık dizini, Azerbaycan'da yüzde 133,3, Kazakistan'da yüzde 84,6, Kırgızistan'da yüzde 74,7, Özbekistan'da yüzde 64,2, Türkmenistan'da yüzde 98,8 olmuştur. Tablo : 3'den de izleneceği gibi bu oranlar 2000 ve 2005 yıllarında 1993 yılına göre düşmüştür. Ülke için dışa açıklık dizinin yüksek olması ekonomisinin dışa açık olduğunu ve rekabet gücüne sahip olduğunu gösterir. Ancak bu durumun Türk Cumhuriyetleri için geçerli olduğunu söylemek güçtür. Söz konusu ülkelerde, özellikle 2000'li yıllara kadar, oranların yüksek olmasının olası nedeninin Sovyet döneminden kalan üretim bağlantıları olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere, Bağımsız Devletler Topluluğuⁱⁱ ülkelerindeki üretim birimleri arasındaki sıkı bağlar, bu ülkelerde dış ticaretin yapay olarak artmasına neden olmaktadır (Fogan, 2002:3).

Tablo : 3
Türk Cumhuriyetlerinin Yıllar İtibari İle Dışa Açıklık Dizinileri

	1993	1997	2000	2005
Azerbaycan	133,3	82	78,1	101
Kazakistan	84,6	72,3	106,1	113
Kırgızistan	74,7	84,5	89,4	83
Özbekistan	64,2	57	46,1	87
Tacikistan	*	168,5	164,7	113
Türkmenistan	98,8	101,6	116,4	63

Kaynak: Dünya Bankası , World Development Indicators

*Veri bulunamamıştır.

B) Yabancı Sermaye Yatırımları

Bilindiği gibi yabancı sermaye yatırımları, yeni teknolojileri ve işletme bilgilerini getirmesi, istihdam yaratması, döviz kazancı yaratarak ödemeler dengesini etkilemesi gibi yollarla ülke ekonomisine katkıda bulunmakta ve iktisadi büyüme ve kalkınmayı hızlandırmaktadır.

Aşağıda Tablo : 4'te Türk Cumhuriyetlerine yönelik doğrudan yabancı sermaye ve portföy yatırımlarının 1995 ve 2005 yılları için net değerleri verilmiştir. Portföy yatırımları açısından Azerbaycan dışında hiçbir ülke için bir akış söz konusu olmadığı görülmektedir. Azerbaycan'dan ise 2005 yılında 14 milyon dolarlık bir para çıkışı söz konusudur. Türk Cumhuriyetlerinde gerçekleştirilen reformlara karşın sermaye piyasalarının yeterli ve sağlıklı bir yapıya ulaşamamış olması yüzünden portföy yatırımı biçiminde yabancı sermaye akışı olmamaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye açısından bakıldığında ise 1995 yılında ele alınan ekonomilere gelen net yatırım tutarı 1609 milyon dolardan 2005 yılında %535.4 artarak 8614 milyon dolara çıkmıştır. 8614 milyon dolarlık net doğrudan yabancı yatırımın %47,6'sı Kazakistan'a, yüzde 41,2'si ise Azerbaycan'a gelmiştir.

Tablo : 4
Net Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Dolar)

	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Özbekistan		Tacikistan		Türkmenistan	
	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005
DYSY	330.00	3 556.00*	964.00	4 104.00	96.00	77.00*	-24	187	10	272*	233	418
Portföy yat.	0	-14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators 2005, 2006.

DYSY: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Gerçekleştirilen reformların ivme kazanmasıyla birlikte, doğrudan sermaye yatırımlarının özellikle petrol üreticisi konumundaki Azerbaycan ve Kazakistan'a yöneldiği dikkat çekmektedir. Önemli gaz yataklarına sahip olmasına karşın iktisadi reformların gerçekleştirilmesinde geri kalan Türkmenistan'ın aynı eğilimi yakalayamadığı görülmektedir. Yabancı sermaye girişleri açısından dikkate değer bir nokta da; Türk Cumhuriyetleri içinde en fazla nüfusla (26milyon) geniş bir iç pazara sahip olan Özbekistan'ın iktisadi reformları uygulamadaki isteksizliği ve 1997 yılından buyana uygulamaya başladığı sermaye kısıtlamaları yüzünden önemli boyutta bir yabancı sermaye çekemediğidir (Yaman, 2002: 12). Ülkelerin liberalleşme eğilimi arttıkça buna paralel olarak ülkeye gelen yabancı sermaye miktarı da artmaktadır.

Bölgedeki diğer ülkeler gibi Türk Cumhuriyetleri de öncelikle liberal dışalım politikaları izlemeye başlamışlardır. Fakat Tablo : 5'te özetlenen ve günümüzde de dünya ile karşılaştırıldığında hala geri kalmış bir alan olan kurumsal altyapı eksikliklerinin rekabet ve girişimciliğin önüne çıkardığı engeller yabancı sermaye yatırımlarının ve dışsatımın istenilen düzeyde gelişmesine engel olmuştur.

Bununla birlikte bu olumsuz tablo 2000'li yıllarla birlikte değişmeye başlamış ve Türk Cumhuriyetleri bir yandan dış ticaretin iki yönünün olumlu katkıları ekonomilerine yansıtılmaya, öte yandan da daha yüksek düzeyde yabancı yatırım çekmeye başlamışlardır.

Tablo : 5
Yatırım İklimi ve Kurumsal Altyapı Göstergeleri

Göstergeler/ülkeler	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan	Türkmenistan
Yeni işe Başlamak için Gerekli Zaman(gün)	*	25	21	35	*	*
Firmaların işlerini halledebilmek için yaptıkları resmi olmayan ödemeler (satışların%)	2.65	0.66	2.40	0.58	*	*
Kayıt dışı ekonomi (%GİSYİH)	60.6	43.2	39.8	34.4	*	*
Firmaların vergi memurlarına hediye verme oranı	66.67	55.67	84.97	60.35	*	*
Firmaların vergi memurları ile buluşmak amacıyla harcadıkları zaman(gün)	1.32	3.22	3.17	2.83	*	*
Firmaların güvenlik maliyetleri(satışların %)	3.93	0.61	1.85	0.23	*	*
Yargı Sistemine Güven	69.23	57.32	49.25	58.30	*	*

Kaynak: Dünya Bankası, Enterprise Survey, 2005

*veri bulunamadı

Dünya Ekonomik Forumu'nun (Lopez, 2006) 2005 ve 2006 yıllarına ilişkin 125 ülkeyi kapsayan araştırma sonuçlarına çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin küresel rekabet gücü açısından dünyadaki konumuna baktığımızda ise Türk Cumhuriyetlerinden Kazakistan, Azerbaycan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın rekabet gücü sıralamasında yer aldığını görüyoruz. Dünya Ekonomik Forumu'nun küresel rekabet gücünü ölçmede kullandığı başlıca ölçütler;

ekonomide açıklık ve serbestleşme düzeyi, devletin ekonomideki rolü, mali piyasaların gelişme düzeyi, altyapı düzeyi, teknoloji düzeyi, işgücü piyasalarının esnekliği ve sivil kurumların durumu başlıkları altında toplanmaktadır. Dünya Ekonomik Forumu'nun Küresel Rekabet Araştırması'na göre, rekabet edebilirlik bir ülkenin iktisadi gönenç ve yaşam standardını yükseltebilmesi için gerekli iktisadi güç olarak tanımlanmakta ve bir ülkenin orta vadede nasıl bir iktisadi gelişme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

2005 yılı küresel rekabet gücü sıralamasında Kazakistan 51, Azerbaycan 62, Tacikistan 92 ve Kırgızistan 104. sırada yer almıştır. 2006 yılı için yapılan hesaplamalar da ise dört Türk Cumhuriyetinin küresel rekabet gücünde 2005 yılına göre bir düşüş olduğu görülmektedir. Ülkelerin 2006 yılı için küresel rekabet gücü sıralamasındaki yerleri sırasıyla 56. 64, 96 ve 107 olarak gerçekleşmiştir.

III) TÜRKİYE-TÜRK CUMHURİYETLERİ İKTİSADİ İLİŞKİLERİ

A) Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaretinin Gelişimi

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin en yoğun olduğu alanlardan biri ekonomidir. Ekonomik ilişkilerde geline nokta başlangıçtaki beklentilerden uzak olsa da, alınan mesafe küçümsenemez. İlişkilerin beklenenden uzak olmasında katlaşılan ekonomik güçlükler yanında yapılan hataların da payı vardır. Bilindiği üzere, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri, yeni siyasi ve ekonomik sistemin yerleşmesine ve kalıcı bir nitelik kazanmasına destek verebilecek kurumsal altyapı ve bilgi birikiminden yoksundu. Belirtilen eksiklikler Türk Cumhuriyetlerinin iktisadi kalkınmalarının önündeki en büyük engel durumunda idi. Bu ortamda Türkiye birikimlerini kardeş Türk Cumhuriyetlerine aktarma ve bu konuda aktif bir rol üstlenme tercihini ortaya koymuş ve çeşitli etkinliklere girişmiştir. Fakat bu girişilen etkinliklerde doğru analiz ve saptamaların yapılmaması beklenen sonuçlara ulaşılmasını engellemiştir. Gerçekten de Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'nin karşılaştığı ekonomik sorunların büyüklüğü, gereksinim duydukları yardım miktarı ve Sovyetler Birliği ile yıllar içinde oluşmuş iktisadi ve ticari bağımlılığın boyutları konusunda yapmış olduğu tahmin hataları bazı hayal kırıklıklarının doğmasına yol açmıştır.

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri dış ticaretinin gelişimi Tablo : 6'da özetlenmiştir. İlişkilerin başladığı 1992 yılında yaklaşık 283 milyon ABD Doları olan Türkiye-Türk Cumhuriyetleri dış ticaret hacmi 2005 yılı sonunda yüzde 980 artışla yaklaşık 2 milyar 800 milyon ABD Dolarına çıkmıştır. On dört yıllık bir zaman diliminde yakalanan bu artış gerçekten önemlidir. Bununla birlikte bu artışa Tablo : 6'dan da görüldüğü üzere ülkelerin katkısı farklı oranlardadır. En yüksek dış ticaret hacmi artışı Türkiye ile Kazakistan

arasındadır. Bunu Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile yapılan ticaret hacmindeki artış oranları izlemektedir. Hacim olarak ise en yüksek dış ticaret hacmi yine Türkiye ile Kazakistan arasındadır. Kazakistan ile ticaret hacmini Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan izlemektedir.

Türkiye-Türk Cumhuriyetleri arasında dış ticaretin gelişimi açısından önemli ilerlemeler sağlansa da, ilişkiler beklentilerin gerisinde kalmıştır. Ancak Türkiye ile Türk Cumhuriyetler arasındaki ilişkiler daha ileri boyutlara taşınma potansiyeline sahiptir. Ocak-Mayıs 2006 dönemi itibari ile Türkiye'nin en yüksek dışsatım yaptığı ilk yirmi ülke arasında maalesef hiçbir Türk Cumhuriyeti yoktur! Azerbaycan 22, Kazakistan ise 31. sıradadır. Aynı dönem için dışalım cephesinden bakıldığında da yine ilk yirmi ülke arasında hiçbir Türk Cumhuriyeti yoktur. Kazakistan 33, Özbekistan 39 ve Azerbaycan 40. sıradadır.

Türk Cumhuriyetlerinin en çok ticaret yaptığı ülkeler sıralamasına baktığımızda ise; Türkiye Azerbaycan'ın en çok dışalım ve en çok dışsatım yaptığı 4. ülke konumundadır. Türkmenistan için ise Türkiye dışsatımında 4., dışalımında ise 3. sıradadır. Tacikistan için Türkiye en çok dışalım yapılan ilk 5 ülke arasında yok iken, dışsatım açısından 2. sıradadır. Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın hem dışalım, hem de dışsatımında ilk 5 ülke arasında Türkiye yoktur.

Yukarıda belirtilenler, hem Türk Cumhuriyetlerinin hem de Türkiye'nin ticari ilişkilerini çok daha ileri düzeylere taşıyabilmeleri konusunda önemli bir potansiyelin olduğunu, hem de tarafların bu amaca yönelik olarak yapmaları gereken daha birçok şey olduğunu göstergesi ve kanıtıdır.

Tablo : 6
Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaretinin Gelişimi

	DIŞSATIM			DIŞALIM		
	1992	2005	%Δ	1992	2005	%Δ
Azerbaycan	162.798	528.076	513,70	35.097	272.256	775,70
Kazakistan	19.412	459.946	2369,40	10.511	558.900	5317,30
Kırgızistan	1.831	89.529	4889,60	1.442	14.113	978,70
Özbekistan	54.439	151.071	277,50	21.019	261.322	1243,30
Tacikistan	688	46.717	6790,30	7.762	47.309	609,50
Türkmenistan	7.289	180.635	2478,20	21.181	160.744	758,90
Toplam	186.457	1.455.974		97.012	1.314.644	

Kaynak: DTM, 2006, <http://www.dtm.gov.tr>

B) Türkiye'den Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Yabancı Sermaye Dışsatımı

Tablo : 7, 1998-2005 yılları arasında Türkiye'den Türk Cumhuriyetlerine yönelik sermaye akışını göstermektedir. Tablo : 7'de 1998 yılı, 1992-1998 yılları arasında Türk Cumhuriyetlerine yönelik gerçekleşen sermaye akışının birikimli toplamını göstermektedir. 1998-2005 yılları arasındaki yedi yıllık dönemde Türkiye'den Türk Cumhuriyetlerine yönelik sermaye akışı yaklaşık on katına çıkmıştır. Çıkan sermayenin ülkeler açısından dağılımına bakıldığında ise Tacikistan'a yönelik sermaye akışının olmadığı, 1999-2005 yılları arasında çıkan sermayenin her yıl büyük oranda Azerbaycan'a yöneldiği dikkat çekmektedir.

1999-2005 yılları arasında Türkiye'den Türk Cumhuriyetlerine yönelik gerçekleşen sermaye akışının yüzde 77'si Azerbaycan'a, yüzde 18'i Kazakistan'a, yüzde 2,3'ü Türkmenistan'a, yüzde 1,5'i Özbekistan'a ve yüzde 1'inin de Kırgızistan'a gittiği görülmektedir.

Türkiye'den Türk Cumhuriyetlerine yönelik çıkan sermayenin kesimler itibariyle dağılımına bakıldığında ise bankacılık kesiminden ticarete, enerji kesiminden telekomünikasyona kadar geniş bir yelpaze olduğu dikkat çekmektedir. Ancak enerji kesimi diğer kesimlerle karşılaştırıldığında çok büyük ağırlığa sahiptir. Bu durum da, Azerbaycan'ın Türkiye'den Türk Cumhuriyetlerine yönelik sermaye çıkındaki payının ağırlığını da açıklamaktadır.

Tablo : 7
Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Sermaye Dışsatımı (1000 ABD Doları)

ÜLKE	1998*	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	TOPLAM
AZERBAYCAN	112.554,75	18.040,40	16.475,31	417.691,46	177.374,13	298.686,62	581.452,04	269.367,18	1.891.641,89
KAZAKISTAN	72.099,41	40.851,96	13.813,70	302.295,68	593,31	2.705,73	4.888,15	4.959,63	442.207,57
KIRGIZISTAN	22.638,22	346,33	0,00	728,34	0,00	248,00	6,80	165,20	24.132,89
OZBEKISTAN	12.178,06	0,00	5.623,95	607,88	497,38	541,47	1.085,26	16.320,22	37.054,22
TACIKISTAN	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
TÜRKMENISTAN	26.938,92	4.271,39	7.286,05	6.036,32	7.378,54	5.030,13	60,00	60,00	57.551,36
TOPLAM	248.407,35	65.509,09	45.199,01	729.350,69	188.345,36	309.214,95	589.496,25	293.077,23	2.452.587,92

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 2006, <http://www.hazine.gov.tr> verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

*Birikimli toplam

Tablo : 8'de Ekim 2005 yılı itibariyle Türkiye'den Türk Cumhuriyetlerine giden toplam sermayenin kesimler itibariyle dağılımı yer almaktadır. Tablo : 8'den de izleneceği gibi çıkan toplam sermayenin yüzde 86'sı enerji, yüzde 6'sı imalat kesimine ve yüzde 8'i ise diğer kesimlere yönelmiştir.

Tablo : 8
Kesimler İtibariyle Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine Sermaye Dışsattımı* (1000 ABD Doları)

ÜLKE/KESİM	AZERBAIJAN	KAZAKİSTAN	KIRGIZİSTAN	OZBEKİSTAN	TÜRKMENİSTAN	TOPLAM
BANKACILIK	4.752,87	52.308,53	2.048,00	4.618,13	2.884,90	46.612,44
DİĞER		200,72		196,05		396,77
DİĞ. MALİ İTİZ.		2.495,00				2.495,00
ENERJİ	1.820.434,00	287.673,04	0,00	0,00	0,00	2.108.107,04
İMALAT	28.641,08	43.794,02	16.593,77	23.683,53	41.693,41	154.407,81
İNŞAAT	6,00	2.069,46	165,20	300,00	1.049,54	3.590,20
MADENCİLİK	2.066,52	0,00	0,00	0,00	8.617,30	10.683,82
SİGORTACILIK	431,93	0,00	0,00	0,00	0,00	431,93
TELEKOMÜN.	23.199,69	12.882,63	0,00	0,00	0,00	36.082,32
TİCARET	12.110,14	19.013,51	5.325,93	8.201,60	500,40	45.151,58
TİRİZİM	0,00	38.770,66	0,00	50,00	2.803,79	41.624,46
ULAŞTIRMA	0,00	3.000,00	0,00	4,90	0,00	3.004,90
TOPLAM	1.891.642,22	442.207,57	24.132,89	27.034,22	57.551,36	2.482.588,26

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, <http://www.hazine.gov.tr>

*Ekim 2005 itibariyle birikimli toplam.

SONUÇLAR

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarından bugüne dünya ekonomisi ile bütünleşme yolunda belli bir mesafe aldıkları şüphesiz. Ancak çalışma kapsamındaki ülkelerin her birinin dünya ekonomisi ile bütünleşmede aynı başarıyı gösteremedikleri, yukarıda da seçilen göstergeler çerçevesinde ifade edildiği üzere açıktır. Bunun nedeninin ise ülkelerin piyasa ekonomisine geçişte gerekli reformları gerçekleştirmedeki istek ve başarılarındaki farklılığın olduğu açıktır.

Öte yandan dünya ekonomisinde serbestleşmesi yönündeki gelişmelerin merkezi durumunda olan Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik sürecinde de Türk Cumhuriyetleri, Kırgızistan dışında diğer geçiş ekonomileriyle karşılaştırıldığında, daha gerilerde kalmış bulunmaktadır¹¹.

Bir ülkenin DTÖ'ye üye olmasının kendisine dünya ekonomisi ile bütünleşme yolunda sağlayacağı yararlar, genellikle üç başlık altında toplanmaktadır (Togan, 2002:8-9): Birincisi, DTÖ üyesi olan ülkelerin fiyat mekanizmasının gerektirdiği hukuki yapıyı kurmak zorunda olmalarından kaynaklanmaktadır. İkincisi, piyasaya giriş koşulları ile ilgilidir. DTÖ üyesi olan ülkeler diğer DTÖ üyesi olan ülkelere dışalımını gerçekleştirdikleri mallara en çok kayırlan ülke gümrük tarife oranlarını uygulamak, bu tarife oranlarını DTÖ çerçevesinde yapılan çok taraflı görüşmeler sonunda zaman içinde indirmek ve dış ticarete uyguladıkları

tarife dışı engellere zaman içinde son vermek durumundadırlar. DTÖ üyesi ülkelerin DTÖ üyesi olmayan ülkelere gelecek mallar için pazarlarını açma konusunda benzer yükümlülükleri bulunmamaktadır. Üçüncüsü ise uluslararası alanda ortaya çıkacak ihtilâflara yönelik DTÖ üyeliğinin sunduğu çözüm mekanizmasından yararlanabilme olanaklarıdır.

Michalopoulos (akt. Togan, 2002: 9), DTÖ üyeliği için başvuruda bulunan ülkelerin üyelik işlemlerinin tamamlanmasını, ülkenin piyasa mekanizmasının öngördüğü reformları tamamlama hızına bağlanmaktadır. Bu bağlamda Türk Cumhuriyetleri de piyasa mekanizmasına yönelik reformları gerçekleştirmeye konusunda daha kararlı olurlarsa ve liberal politikalar uygulamayı devam ederlerse, DTÖ üyelikleri hızlanacaktır.

Türk Cumhuriyetlerinin DTÖ üyesi olmaları Türkiye ile olan dış ticaretlerini de olumlu etkileyecektir. Diğer bir deyişle, üyelik durumunda Türkiye dışı satım malları Türk Cumhuriyetleri pazarlarına daha kolay girebilecektir.

Kısaca başlangıçta yaşanan zorluklar ve bazı olumsuzluklara karşın Türk Cumhuriyetlerinin hem iktisadi başarımları hem de Türkiye ile iktisadi ilişkileri daha sağlam ve gerçekçi bir yönde ilerlemektedir.

SONNOTLAR

¹ Yeni Doğal kaynakların bulunması ve bunların fiyatlarındaki önemli bir yükselme, doğrudan yatırımlar ile dış yardımlardaki artışlar gibi nedenlerle ülkeye beklenmedik ölçüde önemli miktarda yabancı para girişi üzerine ülke parasının değer kazanmasıyla birlikte ülkenin dış ticaretteki fiyat rekabetini kaybetmesi sonucu ortaya çıkan cari işlemler açığının yarattığı olumsuz iktisadi durum (TDK İktisat Terimleri Sözlüğü, 2006, www.tdk.gov.tr).

² Beyaz Rusya, Ermenistan, Moldova, Ukrayna.

³ Bildiği üzere DTÖ üyesi olmak isteyen bir ülke öncelikle DTÖ'ye başvurmalıdır. Başvurular, genellikle beş yıl süren bir inceleme dönemi sonunda karara bağlanmaktadır. Bu süreçte öncelikle, ülkede geçerli olan yasa ve kuralların DTÖ kurallarına uygunluğu araştırılmaktadır. İkinci aşama müzakere sürecinden oluşmaktadır. Son aşamada ise oluşturulan Çalışma Grubunca hazırlanan rapor DTÖ Konseyi'nde görüşülerek karara bağlanmaktadır.

Kırgızistan 20 Aralık 1998 tarihinde DTÖ'ye üye olmuştur. Türkmenistan dışındaki Türk Cumhuriyetleri DTÖ'ne üyelik yönünde ilerlemektedirler. Kazakistan için Çalışma Grubu 1996, Azerbaycan için 1997, Özbekistan için 1994, Tacikistan için ise 2001 yılında kurulmuştur. Üyelik müzakereleri halen devam etmektedir. Türkmenistan ise, bu güne kadar üyelik müzakerelerinde bulunmamıştır. (DJÖ, 2006, www.wto.org)

KAYNAKÇA

- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, (2006), Azerbaycan Ülke Bülteni, www.deik.org.tr . (Erişim Tarihi: 17.10.2006)
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2007). Kazakistan Ülke Bülteni, www.deik.org.tr. (Erişim Tarihi: 02.01.2007)
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, (2006), Kırgızistan Ülke Bülteni, www.deik.org.tr. (Erişim Tarihi: 17.10.2006)
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, (2004), Özbekistan Ülke Bülteni, www.deik.org.tr. (Erişim Tarihi: 17.10.2006)
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, (2004), Tacikistan Ülke Bülteni, www.deik.org.tr. (Erişim Tarihi: 17.10.2006)
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, (2004), Türkmenistan Ülke Bülteni, www.deik.org.tr. (Erişim Tarihi: 17.10.2006)
- Dünya Bankası (2005), Enterprise Survey, www.worldbank.org. (Erişim Tarihi: 08.07.2006)
- Dünya Bankası (2005), World Development Indicators, www.worldbank.org. (Erişim Tarihi: 08.07.2006)
- Dünya Bankası (2006), World Development Indicators, www.worldbank.org. (Erişim Tarihi: 08.07.2006)
- Dünya Ekonomik Forumu (2006), *Global Competitiveness Report*, [http:// www.worldeconomicforum.org](http://www.worldeconomicforum.org). (Erişim Tarihi: 08.07.2006)
- Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/> (Erişim Tarihi: 08.07.2006)
- Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), [http://www.wto.org/WSDBStatProgramHome.aspx? Language=E](http://www.wto.org/WSDBStatProgramHome.aspx?Language=E). (Erişim Tarihi: 08.07.2006)
- GÜRGEN, E., SNOEK, H., Craig, J., MCHUGH, J., IZVORSKI, I. and RODEON, Van R. (1999), *Economic Reforms in Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan*, International Monetary Fund Occasional Paper 183, Washington D.C.: IMF.
- LOPEZ, Augusto (2006), *Executive Summary*, [http:// www.worldeconomicforum.org](http://www.worldeconomicforum.org). (Erişim Tarihi: 08.07.2006)
- OECD, http://www.oecd.org/site/0_2865,en_21571361_31596493_1_1_1_1_1_00.html. (Erişim Tarihi: 08.07.2006)
- SAKINÇ, S., (2005), Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Reformlar; İnek Matbaacılık ve Yayıncılık, Manisa.
- TANDIRCIOĞLU, H. ve ÖZEN, A. (2003), "Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları", *Dokuz Eylül Üniversitesi, SSB Dergisi*, cilt.5; sayı:4.
- TOGAN, Sübiley, (2002), "Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde İktisadi Gelişmeler", www.dtm.gov.tr/ead/dtdergisi/ocaközel2002/ortaasya.htm - 37k. (Erişim Tarihi: 05.05.2006)
- Türk Dil Kurumu (TDK), (2006), İktisat Terimleri Sözlüğü, www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.01.2007)
- YAMAN, Şahin (2002), "Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformların 10 Yılı", [http://www.dtm.gov.tr/ead/ DT DERGI/ocaközel2002/reform.htm](http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGisi/ocaközel2002/reform.htm). (Erişim Tarihi: 05.05.2006)